

Xulosa

Intellektual nuqsonli bolalar ta'limining psixologik-pedagogik xususiyatlari ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Ushbu bolalarni o'qitishda individual yondashuv, vizual-ko'rsatkichli metodlar, takroriy mashg'ulotlar va korreksion dasturlar muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'limining rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, inklyuziv ta'lim tizimining kengayishi, intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim imkoniyatlarini yanada yaxshilaydi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar oligofrenopedagogikaning amaliy va nazariy asoslarini chuqr tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

1.3. Oligofrenopedagogik yondashuvning tarixiy shakllanishi.

Oligofrenopedagogika, maxsus pedagogikaning muhim bir bo'limi sifatida, intellektual nuqsonlarga ega shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan. Ushbu fan sohasining shakllanishi uzoq tarixiy jarayon bo'lib, turli davrlar va mintaqalardagi ijtimoiy, ilmiy va pedagogik o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Ushbu bo'limda oligofrenopedagogik yondashuvning tarixiy rivojlanishi, asosiy bosqichlari, muhim shaxslar va ularning hissalarini, shuningdek, O'zbekistondagi ushbu sohaning rivojlanish xususiyatlari o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – oligofrenopedagogikaning tarixiy shakllanish jarayonini chuqr tahlil qilish va uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni aniqlashdir.

Oligofrenopedagogikaning dastlabki shakllanishi

Oligofrenopedagogika sohasining ildizlari XVIII-XIX asrlarga borib taqaladi, bu davrda Evropada intellektual nuqsonlarga ega shaxslarga ta'lim berish bo'yicha dastlabki tajribalar boshlandi. Izbulayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, maxsus pedagogika va uning bo'limi sifatida oligofrenopedagogika insonparvarlik g'oyalari va ijtimoiy tenglik tamoyillari rivojlangan davrda shakllana boshladи[¹]. Bu davrda intellektual nuqsonli shaxslarning ta'lim olish huquqi e'tirof etila boshlandi, ammo ularning ta'limi ko'pincha xayriya yoki diniy muassasalar doirasida amalga oshirildi.

Oligofrenopedagogikaning dastlabki poydevorini qo'ygan muhim shaxslardan biri fransuz shifokori va pedagogi **Jan Itard** (1774–1838) hisoblanadi. Itard o'zining "Aveyronning yovvoyi bolasi" deb nomlangan tajribasi orqali intellektual nuqsonlarga ega bolalarni o'qitish imkoniyatini ko'rsatdi. U 1800-

yillarda Viktor ismli bolani o‘qitishga harakat qilib, maxsus ta’lim metodlarini ishlab chiqdi. Itardning yondashuvi individual ta’lim va sensorli mashg‘ulotlarga asoslangan bo‘lib, bu keyinchalik oligofrenopedagogikaning asosiy tamoyillaridan biriga aylandi^[^2]. Uning ishi maxsus ta’limning ilmiy asoslarini shakllantirishda muhim qadam bo‘ldi.

XIX asrda **Edouard Segen** (1812–1880) intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda sensorli va amaliy mashg‘ulotlarni rivojlantirdi. Segen o‘quv jarayonida o‘yinli metodlar va jismoniy mashqlarni qo‘llash orqali bolalarning kognitiv va motor qobiliyatlarini rivojlantirishga e’tibor berdi. Uning “fiziologik ta’lim” deb atalgan usullari oligofrenopedagogikaning dastlabki metodologiyasini shakllantirdi^[^3].

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida oligofrenopedagogikaning rivojlanishi

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida maxsus ta’lim tizimi Evropada va AQShda tizimli shakl ola boshladi. Bu davrda intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish uchun maxsus maktablar va muassasalar tashkil etildi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, bu davrda oligofrenopedagogika mustaqil fan sifatida shakllana boshladi, chunki intellektual nuqsonlarni tahlil qilish va ta’lim metodlarini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borildi^[^4].

Mariya Montessori (1870–1952) bu davrda maxsus ta’lim sohasiga katta hissa qo‘shti. Montessori o‘zining ta’lim metodikasini dastlab intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda sinab ko‘rdi va keyinchalik uni umumiyligi ta’lim tizimiga moslashtirdi. Uning yondashuvi shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, mustaqil o‘rganish va sensorli materiallardan foydalanishga asoslangan edi. Montessori usullari oligofrenopedagogikada vizual-ko‘rsatkichli va amaliy mashg‘ulotlarning ahamiyatini ta’idladi^[^5].

Rossiyada oligofrenopedagogikaning rivojlanishi XX asr boshlarida **L.S. Vygotskiy** va **A.R. Luriya** kabi olimlarning ishlari bilan bog‘liq. Vygotskiy intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda “nuqsonlarni kompensatsiya qilish” tushunchasini ilgari surdi. Uning fikricha, intellektual nuqsonlarga ega bolalarning zaif tomonlari maxsus ta’lim orqali qoplanishi mumkin, agar ularning kuchli tomonlari (masalan, vizual idrok yoki amaliy ko‘nikmalar) rivojlantirilsa^[^6]. Vygotskiy “yaqin rivojlanish zonasasi” tushunchasini ishlab chiqdi, bu esa o‘quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirishda oligofrenopedagogikaning asosiy vositasi sifatida qo‘llanildi.

A.R. Luriya nevropsixologik tadqiqotlari orqali intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog‘ligagini o‘rgandi. U intellektual nuqsonli bolalarda xotira, diqqat va fikrlash jarayonlarini rivojlantirish uchun maxsus mashg‘ulotlar va vizual yordam vositalarining samaradorligini isbotladi^[^7]. Luriya va Vygotskiyning ishlari oligofrenopedagogikaning ilmiy asoslarini mustahkamladi va zamonaviy ta’lim metodlariga katta ta’sir ko‘rsatdi.

XX asr o‘rtalarida oligofrenopedagogikaning rivojlanishi

XX asrning o‘rtalarida oligofrenopedagogika sohasida sezilarli yutuqlar qayd etildi. Bu davrda maxsus ta’lim muassasalari soni ko‘paydi, shuningdek, intellektual nuqsonli bolalarmi ijtimoiy integratsiya qilish g‘oyalari rivojana boshladi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, bu davrda maxsus ta’lim tizimi davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan tizimli soha sifatida shakllandi, bu esa oligofrenopedagogikaning rivojlanishiga katta turtki berdi^[^8].

AQShda va G‘arbiy Evropada 1950–1960-yillarda inklyuziv ta’lim g‘oyalari paydo bo‘ldi, bu intellektual nuqsonli bolalarmi umumiy ta’lim muassasalariga integratsiya qilish imkonini berdi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) *Qiyosiy pedagogika* asarida ta’kidlaganidek, bu davrda maxsus ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv va individual ta’lim dasturlari keng qo‘llanila boshladi^[^9]. Bu yondashuv intellektual nuqsonli bolalarning o‘quv jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlashga yordam berdi.

SSSRda, xususan, Rossiyada oligofrenopedagogika sohasi maxsus maktablar va korreksion muassasalar tarmog‘i orqali rivojlandi. Bu davrda intellektual nuqsonli bolalar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqildi, ularning ta’limi nafaqat bilim berishga, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham qaratildi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, bu davrda oligofrenopedagogika psixologiya va nevrologiya kabi fanlar bilan yaqin hamkorlikda rivojlandi, bu esa ta’lim metodlarining samaradorligini oshirdi^[^10].

O‘zbekistonda oligofrenopedagogikaning shakllanishi

O‘zbekistonda oligofrenopedagogikaning rivojlanishi XX asrning ikkinchi yarmida, SSSR tarkibida bo‘lgan davrda boshlandi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimi 1960-yillarda maxsus maktablar va korreksion muassasalar tashkil etilishi bilan rivojana boshladi^[^11]. Bu davrda intellektual nuqsonli bolalar uchun maxsus ta’lim dasturlari ishlab chiqildi, ularning aksariyati SSSRning umumiy ta’lim tizimiga asoslangan edi.

O‘zbekistonda mustaqillik davrida (1991-yildan keyin) maxsus ta’lim tizimi sezilarli darajada rivojlandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarmi o‘qitish tizimini takomillashtirishga qaratildi, bu esa oligofrenopedagogikaning rivojlanishiga yangi imkoniyatlar ochdi^[^12]. Ushbu qaror intellektual nuqsonli bolalarni inklyuziv ta’lim muhitiga integratsiya qilishni qo‘llab-quvvatladi, shuningdek, maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy jihozlar bilan ta’minlashga yo‘naltirildi.

Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi oligofrenopedagogikaning yangi bosqichga ko‘tarilishiga yordam berdi. Hozirgi kunda umumiy ta’lim maktablarida intellektual nuqsonli bolalar uchun maxsus sinflar tashkil etilmoqda, bu esa

ularning tengdoshlari bilan birga o‘qish imkoniyatini beradi^[^13]. UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yanada yorqinlashtiradi^[^14].

Zamonaviy oligofrenopedagogikaning xususiyatlari

Zamonaviy oligofrenopedagogika intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda quyidagi xususiyatlarga ega:

1. **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv:** Har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ta’lim dasturlari ishlab chiqiladi.
2. **Inklyuziv ta’lim:** Intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta’lim muhitiga integratsiya qilish.
3. **Raqamli texnologiyalardan foydalanish:** Interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta’minotlar va mobil ilovalar ta’lim jarayonini samaraliroq qiladi.
4. **Ijtimoiy integratsiya:** O‘quvchilarning jamiyatda faol ishtirok etishi va mustaqil hayot kechirishiga tayyorlash^[^15].

White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar zamonaviy oligofrenopedagogikada muhim vosita sifatida qo‘llanilmoqda. Masalan, interaktiv o‘yinlar va multimedia vositalari intellektual nuqsonli bolalarning diqqatini jalg qilish va o‘quv materiallarini o‘zlashtirishni osonlashtiradi^[^16]. O‘zbekistonda bu sohada UNICEF loyihalari doirasida zamonaviy jihozlar va dasturiy ta’minotlar joriy etilmoqda, bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[^17].

Oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollari

Oligofrenopedagogikaning kelajakdagi rivojlanishi bir qator omillarga bog‘liq. Birinchidan, inklyuziv ta’lim tizimining kengayishi intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta’lim muassasalarida o‘qitish imkoniyatlarini oshiradi. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, masalan, sun’iy intellekt va virtual reallik vositalari, ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi. Uchinchidan, pedagoglarning malakasini oshirish va xalqaro tajribalar bilan almashish oligofrenopedagogikaning ilmiy va amaliy asoslarini mustahkamlaydi^[^18].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sun qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda yangi imkoniyatlar yaratadi^[^19]. UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yanada kengaytiradi^[^20].

Xulosa

Oligofrenopedagogik yondashuvning tarixiy shakllanishi XVIII asrdan boshlanib, Jan Itard, Edouard Segen, Mariya Montessori, L.S. Vygotskiy va A.R. Luriya kabi olimlarning ishlari orqali rivojlandi. Bu soha XIX asr oxiri va XX asrda tizimli fan sifatida shakllandı, maxsus ta’lim muassasalari va metodlari rivojlandi. O’zbekistonda oligofrenopedagogika mustaqillik davridan boshlab sezilarli darajada rivojlandi, ayniqsa inklyuziv ta’lim tizimining kengayishi va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi bilan. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar oligofrenopedagogikaning tarixiy rivojlanishini chuqr tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

1.4. Oligofrenopedagogning kasbiy roli va vazifalari.

Oligofrenopedagog intellektual nuqsonlarga ega bo‘lgan shaxslarning ta’lim-tarbiya jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu mutaxassis maxsus pedagogikaning bir bo‘limi sifatida intellektual rivojlanishida cheklowlarga ega bolalarni o‘qitish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlash va psixologik barqarorligini qo‘llab-quvvatlashga mas’uldir. Ushbu bo‘limda oligofrenopedagogning kasbiy roli, asosiy vazifalari, malaka talablari, shuningdek, O’zbekistondagi zamonaviy ta’lim tizimida uning o‘rni o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) kabi mualliflarning ishlariga, shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning tadqiqotlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatini chuqr tahlil qilish va uning ta’lim tizimidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Oligofrenopedagogning kasbiy roli

Oligofrenopedagog – bu intellektual nuqsonlarga ega bolalarni o‘qitish va tarbiyalashga ixtisoslashgan maxsus pedagog. Izbulayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, oligofrenopedagogning asosiy roli “intellektual rivojlanishida cheklowlarga ega bolalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish, ularning kognitiv, ijtimoiy va emotsiyal rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash”dan iborat^[^1]. Bu mutaxassis nafaqat o‘qituvchi, balki psixologik yordam ko‘rsatuvchi, ijtimoiy moslashuvni ta’minlovchi va ota-onalar bilan hamkorlik qiluvchi shaxs sifatida ham faoliyat yuritadi.

Oligofrenopedagogning kasbiy roli quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

1. **Ta’lim beruvchi sifatida:** Intellektual nuqsonli bolalarga moslashtirilgan ta’lim dasturlari orqali bilim va ko‘nikmalar berish.